

Νίκος Πουλαντζάς, Φασισμός και δικτατορία. Η Τρίτη Διεθνής αντιμέτωπη στον φασισμό.

του Σταύρου Κωνσταντακόπουλου (αναδημοσίευση από Αναγνώσεις Κ.Αυγής, 28/10/2012)

Όταν το 1969 ο Νίκος Πουλαντζάς έγραφε το βιβλίο του Φασισμός και δικτατορία. Η Τρίτη Διεθνής αντιμέτωπη στον φασισμό (κυκλοφορεί στις εκδόσεις Θεμέλιο), το πολιτικό μέλημά του ως έλληνα αριστερού ήταν η ανατροπή της δικτατορίας στη χώρα του, και επειδή τα πολιτικά μελήματα όσων κάνουν θεωρία ξεκινάνε αναπόφευκτα από τον ίδιο το χώρο της θεωρίας, ο Πουλαντζάς θα προσπαθήσει να αναλύσει στο βιβλίο του αυτό το φασισμό, έτσι ώστε η θεωρητική ανάλυση να παράσχει στο μέτρο που της αναλογεί τα μέσα ανατροπής της δικτατορίας.

Στο χώρο της μαρξιστικής θεωρίας, όπως συμβαίνει και αλλού, δεν υπάρχουν ελεύθεροι χώροι. Όποιος θέλει να κατασκευάσει το οτιδήποτε, οφείλει να γκρεμίσει εκείνο που ήδη υπάρχει. Κατ' αυτόν τον τρόπο, ο Πουλαντζάς είναι υποχρεωμένος να κατεδαφίσει το οικοδόμημα που δέσποζε την εποχή εκείνη στο πεδίο της μαρξιστικής θεωρίας, το οικοδόμημα του οικονομισμού. Ανατρέχοντας στην ιστορία του οικονομισμού, όπως αυτός κυριάρχησε σε κάποιες περιόδους στο πλαίσιο της Διεθνούς –παρότι και τότε υπήρξαν σημαντικές διαφοροποιήσεις-, ο Πουλαντζάς επισημαίνει τα αναλυτικά και πολιτικά αδιέξοδα στα οποία αυτός οδήγησε.

Ιδιαίτερα για τον οικονομισμό που κυριάρχησε μετά το 6ο Συνέδριο της Διεθνούς, ο καπιταλισμός είχε εισέλθει σε μια βαθύτατη κρίση, που τη γεννούσε μια άλυτη αντίφαση, σε τελευταία ανάλυση ανάμεσα στην υποδομή και το εποικοδόμημα. Σύμφωνα με αυτήν τη συλλογιστική, η μεγάλη ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων συναντούσε ανυπέρβλητα εμπόδια που έθετε το ίδιο το εποικοδόμημα του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής. Κατά συνέπεια, ο καπιταλισμός έμελε με αυτόματο σχεδόν τρόπο να καταρρεύσει από μόνος του.

Αυτή η «γραμμή», που πήρε το όνομα του οικονομικού καταστροφισμού ή της θεωρίας της κατάρρευσης, είχε, όπως εύκολα μπορούμε να καταλάβουμε όλοι, σημαντικές επιπτώσεις στην ανάλυση του φασισμού. Αυτός ο τελευταίος δεν έχει αυτόνομα χαρακτηριστικά. θεωρείται ως ένα απλό επεισόδιο σε μια προδιαγεγραμμένη πορεία κατάρρευσης του καπιταλισμού. Όπως ο καπιταλισμός θα καταρρεύσει, θύμα των οικονομικού χαρακτήρα άλυτων αντιθέσεων του, με τον ίδιο τρόπο θα καταρρεύσει και ο φασισμός, θύμα κι αυτός «εσωτερικών αντιφάσεων», που είναι κυρίως αν όχι αποκλειστικά οικονομικές. Με αυτήν την έννοια, για την οικονομιστική αντίληψη της Διεθνούς, ο φασισμός καταλήγει να θεωρείται έως και «θετικό» φαινόμενο, εφόσον αποτελεί αδιάψευστο μάρτυρα της αδυναμίας του αστισμού, ένας τελευταίος σπασμός πριν από την οριστική κατάρρευση του καπιταλισμού.

Στον αντίποδα αυτής της μηχανιστικής γραμμής κινείται η ανάλυση του Πουλαντζά. Στο βιβλίο του προσπαθεί με ιδιαίτερα επεξεργασμένο τρόπο να αποκαταστήσει πέρα από το οικονομικό και τα άλλα επίπεδα της κοινωνικής ζωής. Ο Πουλαντζάς προσπαθεί και καταφέρνει να δώσει ζωή και στις δύο άλλες δομές, την πολιτική και την ιδεολογική, τις οποίες αντίθετα με τον οικονομισμό δεν τις θεωρεί απλά παράγωγα, απλές αντανακλάσεις της οικονομικής δομής. Δεν μπορώ να επεισέλθω στις λεπτομέρειες αυτής της ανάλυσης

γιατί ο χώρος δεν μου το επιτρέπει. Θέλω μόνον να επισημάνω ορισμένα στοιχεία που θα είναι χρήσιμα για τα συμπεράσματα στα οποία θα καταλήξω.

Ο Πουλαντζάς όταν προσπαθεί να ερμηνεύσει πολιτικά το φασισμό αρνείται να τον αποτιμήσει ως απλή μορφή δικτατορίας μιας ενιαίας και συμπαγούς αστικής τάξης. Αντίθετα, πιστεύει ότι η διαδικασία εκφασισμού και η τελική επικράτηση του φασισμού αντιστοιχούν σε μια κατάσταση υπερβολικής όξυνσης και επιδείνωσης των αντιφάσεων στο εσωτερικό των κυρίαρχων τάξεων και των τμημάτων που ανήκουν στις κυρίαρχες τάξεις. Ο φασισμός, με άλλα λόγια, δεν είναι το απλό ενεργούμενο μιας ενιαίας τάξης, όπως ήθελε ο οικονομισμός, αλλά το προϊόν μιας πολιτικής κρίσης που ξεσπάει ανάμεσα στα διάφορα τμήματα της αστικής τάξης που κατέχουν την πολιτική κυριαρχία. Συνοφασμένη με την παραπάνω κρίση είναι η κρίση κομματικής εκπροσώπησης, η ρήξη, δηλαδή, που επήλθε την περίοδο που μας ενδιαφέρει ανάμεσα στα διάφορα τμήματα της άρχουσας τάξης και τα πολιτικά τους κόμματα. Αντίθετα με τις απλοποιήσεις στις οποίες καταλήγουν οι διάφοροι θεωρητικοί της Διεθνούς, ο Πουλαντζάς δεν πιστεύει ότι το σύνολο της αστικής τάξης και των διαφόρων κομμάτων της υποστήριξε ομόψυχα τον φασισμό.

Ο Πουλαντζάς όταν ευρετηριάζει τα κοινωνικά στηρίγματα του πολιτικού φαινομένου φασισμός, χρησιμοποιεί όλα εκείνα τα χρώματα της παλέτας που του χρειάζονται, και όχι μόνον ένα, όπως ο οικονομισμός. Οι σκληροί πυρήνες του μονοπωλιακού καπιταλισμού που διεκδικούν τη μεγάλη εσωτερική και διεθνή αγορά, θα έχουν σύντομα κοντά τους την πλειοψηφία της μικροαστικής τάξης και των μεγάλων και μικρών γαιοκτημόνων, ενώ, τέλος, θα προσχωρήσουν ολόκληρα τμήματα της εργατικής τάξης. Μαζί με τις παραπάνω κοινωνικές κατηγορίες θα προσχωρήσουν και άλλες, περισσότερο πολιτικές, όπως οι ακραίοι εθνικιστές, οι ρεβανσιστικοί κύκλοι στρατιωτικών κ.ά. Δεν θα ήταν παράταιρο να αναρωτηθεί κανείς τι σχέση μπορεί να έχει αυτή η φτιαγμένη με μαστοριά πολύχρωμη εικόνα –έστω και αν ένα χρώμα, αυτό του μονοπωλιακού καπιταλισμού, δίνει τον τόνο- με την μονόχρωμη απεικόνιση του οικονομισμού.

Για τον Πουλαντζά, όμως, ο φασισμός δεν είναι μόνο απότοκος της οικονομικής κρίσης του μονοπωλιακού καπιταλισμού, εξαιτίας της οποίας θραύεται η ιμπεριαλιστική αλυσίδα, ούτε μόνο της πολιτικής κρίσης που εντελώς σχηματικά περιγράψαμε προηγουμένως, αλλά και μιας ιδεολογικής κρίσης. Την έλευση του φασισμού την επιτρέπει η κρίση της ιδεολογίας της άρχουσας τάξης, καθώς και των άλλων ιδεολογιών (ιδεολογία της εργατικής τάξης, μικροαστική ιδεολογία) που υπήρχαν στους κοινωνικούς σχηματισμούς όπου επικράτησε ο φασισμός. Στη διερεύνηση της ιδεολογικής δομής ο Πουλαντζάς διαπιστώνει γενικευμένη κρίση, τόσο των κυρίαρχων όσο και των κυριαρχούμενων ιδεολογιών, και έρχεται να προσθέσει την ανάλυση αυτή στην άρνησή του να εκλάβει την οικονομική κρίση ως αποκλειστική αιτία γέννησης του φασισμού.

Γιατί, όμως, όλα αυτά θα έπρεπε να μας απασχολούν σήμερα; Γιατί να ασχολούμαστε με ένα βιβλίο που ο κύριος αντίπαλος του, ο οικονομισμός, έχει περιθωριοποιηθεί στο πολιτικό πεδίο, ενώ στο πεδίο της θεωρίας πνέει τα λοίσθια, για μην πούμε ότι έχει εκπνεύσει οριστικά. Γιατί ο Νίκος Πουλαντζάς όταν στράφηκε θεωρητικά ενάντια στον οικονομισμό, στόχο είχε να προσδώσει στο πολιτικό στοιχείο, όπως και στο ιδεολογικό, τη σχετική τους αυτονομία και το στόχο αυτόν το έφερε σε πέρας. Με αυτήν την έννοια, ο Πουλαντζάς δεν επεδίωκε αυτό που συμβαίνει σήμερα, δηλαδή, την πλήρη αυτονόμηση του πολιτικού στοιχείου και συνακόλουθα την εξήγηση του πολιτικού μέσα από το πολιτικό. Η τελευταία αυτή τάση τείνει να γίνει κυρίαρχη, αν όχι αποκλειστική. Το ανησυχητικό είναι ότι σε αυτήν την τάση, της εξήγησης του πολιτικού διά του πολιτικού, επιδίδονται όχι μόνον οι πολιτικοί

συντάκτες ή τα μέλη του πολιτικού προσωπικού, αλλά και οι κοινωνικοί επιστήμονες και ιδιαίτερα οι πολιτικοί επιστήμονες. Οι δημοσιογράφοι και οι πολιτικοί, βυθισμένοι μέσα στην ασυναρτησία των καθημερινών γεγονότων, είχαν σχεδόν πάντα την προδιάθεση να ανάγουν τα πάντα σε επιμέρους πολιτικές περιστάσεις, για τους πολιτικούς επιστήμονες, όμως, η γενίκευσή της είναι σχετικά πρόσφατη. Θα μπορούσε να την τοποθετήσει κανείς στις απαρχές της στη δεκαετία του '70, συμπληρώνοντας όμως ότι επιταχύνθηκε μετά το 1989.

Η πτώση του τείχους δεν αποτέλεσε μόνον μια πολιτική ήττα της αριστεράς αλλά και μια θεωρητική. Του λοιπού, οι τάξεις, οι κοινωνικές κατηγορίες, τα κοινωνικά μορφώματα, εγκαταλείπουν το πεδίο για να παραχωρήσουν τη θέση τους σε κάποια ασαφή πολιτικά προβλήματα, που ερμηνεύονται μέσα από κάποιες εξίσου ασαφείς πολιτικές αιτίες. Στο έργο των πολιτικών επιστημόνων αυτών, οι κοινωνικές τάξεις δεν χάνουν μόνον την ακαμψία του παρελθόντος, δεν γίνονται τα όρια τους περισσότερο ασαφή, αλλά κυριολεκτικά εξαφανίζονται. Τη θέση τους την παραχωρούν σε ένα ομογενοποιημένο όλο, σχετικά εξισωμένο, το οποίο αποτελείται μόνον από τα άτομα και τις ορέξεις τους. Να γιατί το φαινόμενο της «Χρυσής Αυγής» αντιμετωπίζεται από τους περισσότερους από αυτούς ως ένα κατεξοχήν πολιτικό πρόβλημα, το οποίο όταν δεν χρησιμεύει, μέσα από τη θεωρία των δυο άκρων, ως μια μηχανή πολέμου κατά της αριστεράς, θεωρείται βραχύβιο και εύκολα αντιμετωπίσιμο, αρκεί να ληφθούν κάποια πολιτικά μέτρα.

Το έργο του Πουλαντζά, όμως, είναι εδώ, και είναι ικανό να αντιμετωπίσει όλα αυτά τα προβλήματα. Είναι σίγουρο πως όταν το διαβάζει κανείς σήμερα διαπιστώνει αρκετές σκουριές του παρελθόντος. Μόνον που οι σκουριές αυτές είναι επιφανειακές και αρκεί κανείς χωρίς ιδιαίτερο κόπο να τις ξύσει για να διαπιστώσει το πολύτιμο μέταλλο που υπάρχει από κάτω. Γιατί ο Πουλαντζάς δεν τα έβαλε με τον οικονομισμό για προσδώσει στο πολιτικό στοιχείο την πλήρη αυτονομία του, αλλά για να μας μιλήσει για τις κοινωνικές τάξεις, χωρίς να κουράζεται να επαναλαμβάνει στις σελίδες του βιβλίου ότι το κατεξοχήν πολιτικό ζήτημα είναι η πάλη αυτών ακριβώς των τάξεων.